

MŰHELY

Gergely P. Alpár

Megjegyzés az asszerció illokúciós aktusának elemzéséhez

John Searle *Beszédaktusok* c. művének 3. fejezetében az illokúciós aktusok szerkezetét tárgyalta. Searle az említett fejezetben az ígélet illokúciós aktusát vizsgálta tüzetesen, azután pedig más illokúciós aktusok leírását adta röviden, többek között az állításét is. Engem most ez utóbbi aktus érdekel. Dolgozatomban Searle az állításra vonatkozó megjegyzéseit vizsgálom meg, és megpróbálom kimutatni, hogy ha következetességre törekszünk, akkor nem szívesen fogadjuk el ezeket. Mindehhez főleg Paul Grice, Robert Brandom és Rom Harré megjegyzéseit hívom segítségül; ezekre támaszkodom. Remélem, vállalkozásom sikerrel jár. Ha mégsem így történne, akkor is remélem, hogy az állításra vonatkozó searle-i elképzeléssel kapcsolatosan felvetek néhány megfontolásra érdemes kérdést.

Kiindulópontul Searle állítással kapcsolatos megjegyzései szolgálnak, amelyeket itt a pontosság kedvéért teljes terjedelmükben idézem. Íme:

„[Adott egy b]ármilyen p proposíció.

1. B bizonyítékokkal (indokokkal stb.) rendelkezik p igazsága mellett.

2. B és H számára nem nyilvánvaló, hogy H tudja (tehát nem kell rá emlékeztetni, stb.), hogy p . B úgy gondolja, hogy p .

Az aktus annak számít, hogy B kezeskedik érte, hogy p egy valódi tényállást reprezentál.

Az *érvelés* esetétől eltérően ezekhez az aktusokhoz nem tartozik hozzá lényegileg, hogy a beszélő megpróbálja meggyőzni a hallgatót. Ennélfogva a »csupán annyit állítok, hogy p , de nem akarok róla meggyőzni« elfogadható megnyilatkozás, az »amellett érvelek, hogy p , de nem akarok róla meggyőzni«, viszont inkonzisztens.¹

Vonatkoztassuk ezt a megjegyzést most egy konkrét állításra, és legyen ez „a fű zöld” megnyilatkozás. A példa esetében Searle elemzése a következőképpen alakulna:

1. Adott a következő kijelentés: „a fű zöld”.

2. A beszélő bizonyítékokkal [...] rendelkezik amellett, (hogy igaz az), hogy a fű zöld.

3. A beszélő és a hallgató számára nem nyilvánvaló, hogy a hallgató tudja [...], hogy a fű zöld.

4. A beszélő úgy gondolja, hogy a fű zöld.

5. „A fű zöld” állítása (kimondása) annak számít, hogy a beszélő kezeskedik érte, hogy tény az, hogy a fű zöld.

Gergely P. Alpár (1985) – doktorandus, BBTE, Kolozsvár, gpalpar85@gmail.com

¹ John R. Searle: *Beszédaktusok*. Bp. 2009. 79.

Searle azt mondja, hogy amikor a beszélő kimondja „a fű zöld” kijelentést, akkor ehhez az aktushoz nem tartozik hozzá lényegileg, hogy a beszélő meg akarja győzni a hallgatót. Szerinte elfogadható, ha a beszélő azt mondja, „csupán annyit állítok, hogy a fű zöld, de nem akarok róla meggyőzni”, az viszont nem fogadható el, ha azt mondja, „amellett érvelek, hogy a fű zöld, de nem akarok erről meggyőzni”. A második eset inkonzisztens. Ez azt jelenti, hogy a két kijelentés nem lehet egyszerre igaz: ha igaz, hogy amellek érvelek, hogy a fű zöld, akkor hamis az, hogy erről nem akarok meggyőzni (vagyis meg akarok győzni arról, hogy a fű zöld); ha pedig az igaz, hogy nem akarok meggyőzni arról, hogy a fű zöld, akkor hamis, hogy amellek érvelek, hogy a fű zöld (vagyis nem érvelek amellek az álláspont mellett, mondjuk „csupán annyit állítok, hogy...”).

Az elemzéssel kapcsolatban több kérdés is felmerül. Egyfelől a következőket kérdezhethetjük: vajon mit akar, illetve mit akarhat az a beszélő, aki „a fű zöld” kijelentés kimondása által nem akar meggyőzni; vajon ebben az esetben a beszélő nem akar semmit; és vajon az, hogy az állítás illokúciós aktusához nem tartozik lényegileg hozzá, hogy a beszélő meg akarja győzni a hallgatót, azt jelenti, hogy a beszélőből hiányozhat (értsd ez alatt: nem mindig van jelen) a hallgató meggyőzésére irányuló szándék (kisebb általánosságú/gyenge tézis), vagy azt, hogy az állítás illokúciós aktusához általában nem kapcsolhatjuk hozzá a meggyőzés szándékát (általánosabb/erős tézis)?

Azt javaslom, induljunk ki az illokúciós aktusokból. Searle azt mondja, hogy az illokúciós aktusok teljes beszédaktusok, ellentétben mondjuk a referálás és a predikálás aktusaival. A referálás aktusával csak szóba hozunk egy dolgot, megnevezzük azt, és ezzel a hallgató tudára adjuk, hogy arról a dologról mondunk majd valamit (például a fűről), a predikálás aktusával pedig arról a dologról mondunk valamit, amire referáltunk, vagyis a referenciához egy tulajdonságot kapcsolunk (például azt, hogy zöld). A klasszikus logika terminusaiban bemutatva a referencia és a predikáció aktusát azt mondhatnánk, hogy a referálás kijelöli a logikai szubjektumot, a predikálás pedig a logikai szubjektumhoz hozzárendeli a logikai predikátumot. Searle azt állítja, hogy a referálás és a predikálás aktusaitól meg kell különböztetnünk a teljes beszédaktusokat, amelyeket ő az állításban, kérdésben, parancsolásban stb. jelöl meg.² A megkülönböztetés azt eredményezi, hogy ugyanazt a referenciát és predikálást más és más beszédaktus elemeiként szerepeltethetjük. Így például:

A fű zöld.

A fű zöld?

Bárcsak a fű zöld lenne!

eseteiben ugyanaz a referencia és predikáció jelenik meg. Az első esetben állításról beszélünk, a második esetben kérdésről, a harmadik esetben egy vágy megfogalmazásával és így tovább. Ez utóbbiakat pedig illokúciós aktusoknak nevezzük. Az illokúciós aktusok jellemzője, hogy a beszélő a megnyilatkozás kimondásával „mond is valamit, nem csupán szavakat ejt ki a száján”.³ De „[m]i a különbség aközött, hogy *pusztán* kimondunk bizonyos hangokat vagy létrehozunk bizonyos jeleket, illetve hogy végrehajtunk egy illokúciós aktust? Az egyik különbség az, hogy az illokúciós aktus végrehajtása során kimondott hangok vagy jelek jellemzően *rendelkeznek*

² Vö. uo. 35.

³ Uo. 35.

jelentéssel. A másik (és ezzel összefüggő) különbség pedig az, hogy a beszélő *ért valamit* az általa kimondott hangokon vagy jeleken, valamilyen *értelmet szeretne kifejezni* velük.⁴

A pusztán kimondott hangok és az illokúciós aktusok első különbségének a kijelölésekor tulajdonképpen a jelentés egész problematikája merül fel, a második különbség kijelölésekor pedig a jelentés és szándék problematikája. Érdemes lesz mindkettőt megvizsgálnunk. Searle elemzését követve Paul Grice fejtegetésein keresztül próbálunk meg fényt deríteni mind a jelentés, mind a jelentés és szándék kérdéseire.

A jelentés grice-i meghatározását magától Grice-től kölcsönzöm, abban a formában, ahogyan azt a szerző egy a *Jelentés* utáni tanulmányában összefoglalta. Eszerint egy beszélő egy mondat kimondása során akkor fejez ki valamilyen jelentést, ha „*B* (*H* hallgató jelenlétében) azt akarta, hogy (*x* kimondásából álló) megnyilatkozása egy bizonyos *V* válaszreakciót (hatást) váltson ki *H*-ből, méghozzá azáltal, hogy *H* felismeri ezt a szándékot”.⁵ A példánknál maradva: a beszélő akkor fejez ki valamilyen jelentést, ha „a fű zöld” megnyilatkozást kimondva a hallgatóban azáltal vált ki egy bizonyos válaszreakciót, hogy a hallgató felismeri a beszélőnek azt a szándékát, hogy belőle egy bizonyos válaszreakciót akar kiváltani a mondat kimondásával. A *Jelentés*ben Grice a kijelentések esetében ezt a hatást abban jelölte meg, hogy a hallgató elhitt valamit. Egyszerűen: amikor a beszélő a hallgatónak kimondta „a fű zöld” kijelentést, azt akarta, hogy a hallgató elhiggye, hogy a fű zöld. Grice később finomított ezen az álláspontján. A kezdeti elgondolását túl erősnek ítélte, ezért egy következő alkalommal már arról beszélt, hogy a kijelentő mondatok esetében a szándékolt hatás nem annak az elhitetése, amit a mondat mond (jelen esetben az, hogy a fű zöld), hanem az, hogy a hallgató elhiggye, hogy a beszélő azt hiszi, amit mond, vagyis hogy a fű zöld.⁶

Bár Grice két elképzelése között különbség van, nem gondolom azt, hogy a finomítás nagyban befolyásolná azt, ahogyan a problémát látjuk. Hiszen mind az első esetben, mind a másodikban a beszélőnek az a szándéka, hogy a hallgatóból egy bizonyos hitet váltson ki: az első esetben azt, hogy a dolgok úgy vannak, ahogyan a beszélő a mondatban azt mondja, hogy vannak; a második esetben pedig azt, hogy a beszélő elhiszi azt, hogy a dolgok úgy vannak, ahogyan azt a mondat segítségével megfogalmazta, hogy vannak.

Anélkül, hogy részletesen tárgyalnám a grice-i jelentésfelfogással kapcsolatosan megfogalmazott searle-i kritikákat, felsorolom ezeket.⁷ Searle szerint Grice a jelentéssel kapcsolatban két hibát vétett. Grice mindenekelőtt nem tisztázta a jelentés és a konvenció kapcsolatát, vagyis nem magyarázta meg azt, hogy bizonyos megnyilatkozások miért éppen azt jelentik, amit jelentenek, és így miért éppen ezeket a megnyilatkozásokat használjuk arra, hogy bizonyos aktusokat véghezvigyünk. Másrészt Grice nem tesz éles különbséget az illokúciós aktusok és a perlokúciós aktusok között. (Az illokúciós aktusok olyan aktusok, amelyeket a beszélő a megnyilatkozása segítségével végrehajt [„a fű zöld” kijelentés esetében az állítás aktusa], a perlokúciós aktusok pedig a beszélő hallgatóra tett hatását értjük [azt, hogy a beszélő elhitheti a hallgatóval, hogy a fű zöld, vagy elhitheti vele azt, hogy ő, vagyis a beszélő, azt hiszi, hogy a fű zöld].)

⁴ Uo. 55

⁵ Herbert Paul Grice: *Beszélői jelentés, mondatjelentés és szójelentés*. = Uő: *Tanulmányok a szavak életéről*. Bp. 2011. 116.

⁶ *Vö. uo.*

⁷ Ezek részletesebb elemzését lásd a *Grice jelentéseméletének searle-i kritikája* c. tanulmányomban. Erdélyi Múzeum. LXXVII(2015). 4. sz. 148–155.

A *Beszélői jelentés és szándékok*⁸ c. tanulmányában Grice reflektál a Searle által megfogalmazott kritikákra. Grice több okból sem tartja érvényesnek a searle-i kritikákat. Határozottan úgy gondolja, hogy a Searle által megfogalmazott ellenpélda nem tulajdonképpeni ellenpélda, hiszen azzal Searle-nek nem az volt a szándéka, hogy javítsa az elméletet, hanem inkább az, hogy a saját elméletének a malmára hajtsa a vizet.

Grice készségesen elismeri Searle-nek azt a javaslatát, hogy normális körülmények között a beszélői szándékot a mondatok konvencionális jelentésének a segítségével ismerjük fel. Vagyis, onnan tudjuk, hogy a beszélő azt akarta mondani, hogy a fű zöld, hogy éppen azt a kijelentést fogalmazta meg, hogy „a fű zöld”, és nem mást. De akkor sem lenne gond, ha mondjuk a beszélő, (legyen ez egy olasz fogságba került amerikai katona, aki a fogvatartóival azt akarja elhitetni „a fű zöld” német mondat kimondása által, hogy ő német tiszt) egy bizonyos megnyilatkozás kimondásával valamilyen a megnyilatkozás konvencionális jelentésétől teljesen különböző jelentést szeretne kifejezni. Ez annyiban lenne lehetséges, ha a beszélő (amerikai katona) azt gondolná, hogy a hallgatóság (az olaszok) bizonyos módon fog okoskodni, és ennek az okoskodásnak az eredményeként arra a következtetésre jut, hogy a beszélő azt a jelentést fejezte ki, amit az éppen ki akart fejezni: mondjuk „a fű zöld” német mondat hallatán az olaszok (akik egy vak hangot nem tudnak németül) arra a következtetésre jutnak, hogy az amerikai katona csakis azt akarhatta mondani, hogy ő német tiszt. Kérdés: a második esetben a beszélő konvencionálisan azt fejezte ki „a fű zöld” megnyilatkozás kimondásával, hogy ő német katona? Szó sincs róla. Konvencionálisan azt a jelentést fejezte ki, hogy a fű zöld, sőt, mondja Grice, az olasz katona azt sem akarhatta, hogy a szándékának a felismerése által higgyék azt az olaszok, hogy ő német tiszt. A szándékát ebben az esetben nem teheti nyilvánvalóvá, hiszen ezzel éppen, hogy leleplezné saját magát. (Ha a beszélő a hallgatóság megtévesztésére irányuló szándékát explicitté tenné, a terve meghiúsulna. Ez a helyzet minden esetben, amikor a beszélő meg akarja téveszteni a hallgatóságát, vagyis hazudni akar.) Azt viszont akarhatta, hogy az olaszok így és így okoskodjanak, és Grice szerint az amerikai katona ebben az esetben azt is akarta, hogy a fogvatartók arra a következtetésre jussanak (okoskodásuk eredményeként), hogy ő német tiszt.

Úgy tűnik, ennyiben tisztázottnak tekinthetjük a beszélői szándék és a konvenció viszonyát. Bizonyos esetekben a beszélő azért használ egy meghatározott megnyilatkozást (pl. „a fű zöld”), mert azt a jelentést akarja kifejezni, amelyet a megnyilatkozás konvencionálisan kifejez (a fű zöld). Ennyit az első példáról. A második példa azért bonyolultabb egy picit, mert itt a mondat konvencionális jelentésétől eltávolodunk, így nagyobb hangsúly helyeződik a beszélő szándéka által meghatározott jelentésre. De talán ebben a kérdésben a legnagyobb tisztánlátást Grice harmadik példája hozza. Grice ebben arról beszél, hogy egyszer belehallgatott egy barátja lányának a francia órájába, és észrevette, hogy a lány tévesen azt hitte egy bizonyos megnyilatkozásról, hogy az mást jelent, mint ami valójában a mondat jelentése. Ragaszkodva az eddigi példánkhoz, mondjuk, hogy „a fű zöld” megnyilatkozás azt jelenti, mint a „vegyél egy kis süteményt” mondat. Mivel Grice tudta, hogy a lány tévesen azt hiszi, hogy a mondat jelentése más, mint ami valójában a jelentése, a „fű zöld” mondatot arra használta, hogy a lányt a megfelelő helyzetben süteménnyel kínálja meg. A lány természetesen vett a süteményből, Grice pedig ebből helyesen arra következtetett, hogy bár a mondat jelentése konvencionálisan más volt, mint amilyen jelentést a lány az adott szituációban annak tulajdonított, az adott mondat kimondása tökéletesen megfelelt

⁸ Lásd H. P. Grice: *Beszélői jelentés és szándékok*. = *Uő: Tanulmányok a szavak életéről*. Bp. 2011. 82–110.

Grice azon szándékának, hogy a lányt süteménnyel kínálja meg. Tökéletes bizonyítéka ez a példa annak, hogy a jelentés bizonyos esetekben (ha megfelelőek a körülmények) visszavezethető a beszélői szándéokra. A jelentésnek ezt az esetét Grice beszélői jelentésnek nevezi.

És most térjünk rá Searle második kritikájára. Eszerint Grice a jelentés megértésének esetében mindig valamiféle perlokúciós aktust feltételez, holott, mondja Searle, ez nem mindig van így. Természetesen maradunk a vizsgálat tárgyánál, a kijelentő mondatnál. És itt nem tehetünk mást, mint hogy megismételjük Grice immár finomított álláspontját. Grice a *Jelentésben* a kijelentő mondatok kimondása által végrehajtott perlokúciós aktust (vagyis a mondat kimondásának a hallgatóra tett hatását) abban jelölte ki, hogy a hallgató elhitte, hogy a dolgok úgy állnak, ahogyan azt a beszélő a mondat segítségével leírta. A finomított változat szerint pedig a perlokúciós aktus abban merül ki, hogy a hallgató elhiszi, hogy a beszélő elhiszi, amit a mondat mond. Korábban azt mondtam, hogy a két megfogalmazás között a jelen dolgozat szempontjából nem beszélhetünk lényeges különbségről. Most pontosítanék: nincs lényeges különbség, ami a beszélő szándékát illeti, hiszen a beszélő mindkét esetben a hallgatóból egy bizonyos vélekedést igyekszik kiváltani (perlokúciós aktus).

Grice jelentéseméletének jó magyarázatát adja a szerző *Még egyszer a jelentésről* c. tanulmánya. A tanulmány első részében Grice a jelentéseméletének a háttérében meghúzódó elméletet ismerteti. Grice szerint a jelentés problematikája a gondolkodás-valóság-nyelv hármasszféra összefüggésében ragadható meg. Az első megfelelés szerinte a gondolkodás és a valóság között van; ezt pszichofizikai megfelelésnek nevezi. A pszichofizikai megfelelés azt hivatott magyarázni, hogy „hogyan közlekednek a világban és hogyan maradnak életben az emberek (valamint más érző lények), továbbá hogyan művelnek ennél valamivel nagyobb szabású dolgokat”.⁹ Ez a kvázi-elmélet magyarázati hídként szolgál az emberek fizikai környezete és viselkedése között. A magyarázat kulcsfogalmai a *vélekedés* és *akaráns*. Grice adottnak veszi, ezért nem is magyarázza különösképpen, hogy a világban emberekként akarunk dolgokat, úgymond céljaink vannak. Az is egyértelmű számára, hogy ha semmi nem akadályoz a céljaink elérésében, vagy ha nincs azok elérésének különösebb akadálya, akkor megpróbáljuk azokat elérni, megvalósítani. Ehhez viszont elengedhetetlennek tűnik az, hogy a világról való vélekedéseink megfeleljenek a világban levő dolgok állásának. Ha ugyanis vélekedéseink nem felelnek meg a világ jelenlegi állásának, akkor megtörténhet az, hogy egy bizonyos cél elérésére irányuló törekvés és az annak érdekében való cselekvés nem válik az előnyünkre. Ez pedig megengedhetetlen. Azért az, mert Grice feltételezi, hogy emberekként (de tágabb értelemben: érző lényekként) rendelkezünk a racionalitás valamilyen fokával, ha úgy tetszik, racionálisak vagyunk. Egy racionális lénynek pedig, amellet, hogy céljai vannak, elsősorban olyan céljai vannak, amelyeket saját maga számára előnyöknek gondol. Ennyiben érthető, hogy Grice azt mondja, a gondolkodás és a valóság közötti megfelelés nemcsak kívánatos, de az is lényeges, hogy az ember ezt kívánatosnak is tartsa. Grice ózdkodott, hogy elméletnek nevezze ezt az elképzelését; nem is gondolta úgy, hogy amikor ezeket a megfontolásokat megfogalmazza, valamiféle elméletet dolgoz ki. Ezeket egyszerűen népi pszichológiai elképzeléseknek, magyarázati összefüggéseknek tartotta, amelyeknek a legnagyobb előnye, hogy működnek. Ezzel, úgy tűnik, Grice megmagyarázta a gondolkodás és a valóság kapcsolatát.

A gondolkodás és a nyelv kapcsolatát hasonlóan intuitív módon magyarázza Grice. Szerinte az élőlények életben maradását és működését nagyban elősegíti, ha a valóságról kialakított

⁹ H. P. Grice: *Még egyszer a jelentésről*. = Uő: *Tanulmányok a szavak életéről*. Bp. 2011. 254.

gondolataikat és elképzeléseiket megoszthatják más élőlényekkel. Ezt a szerepet hivatott betölteni a nyelv. Az élőlények a nyelv segítségével osztják meg tapasztalataikat a világról, éppen ezért jó, ha a kommunikációs partnerek a világot olyannak írják le, amilyen az valójában. Itt is feltételeznünk kell egyfajta megfelelést a pszichológiai állapotok (mondjuk hitek) és a megnyilatkozások között. Ha ez a megfelelés fennáll, ami annyit jelent, hogy a beszélő képes a hallgatóval megosztani a saját pszichológiai állapotát, akkor a kommunikáció a következő hármas összefüggésben írható le: a beszélő pszichológiai állapotát egy megnyilatkozás követi (amelyben a beszélő megfogalmazza a saját pszichológiai állapotát), amely megnyilatkozást a hallgató részéről ugyancsak egy pszichológiai állapot követ. A sikeres kommunikáció két feltétel teljesülését feltételezi: 1. azt, hogy a beszélő és a hallgató pszichológiai állapota ugyanabba a típusba fog tartozni, illetve 2. hogy az átadásra került állapotok megfelelnek a világ állásának. A gondolkodás és a nyelv kapcsolatában a pszichológiai állapotok és a megnyilatkozások között pszicholingvisztikai megfelelés van.

Ezek után nem maradt más hátra, mint meghatározni a nyelv és a valóság kapcsolatának a mibenlétét. Grice azt mondja, hogy az eddigi vizsgálat azt mutatja, hogy e kettő közvetett módon, azaz a gondolkodás által kapcsolatban áll egymással. A kérdés persze az, hogy feltételezhetünk-e közvetlen kapcsolatot nyelv és valóság között. Grice igennel válaszol a kérdésre, magyarázatként pedig az igazság korrespondenciaelméletét hozza fel. Grice szerint mondatainkkal, vagyis a nyelvvel eleve a világot írjuk le. Egy mondatot pedig akkor mondunk igaznak, ha az a világban található dolgokat olyanokként írja le, amilyenek. Vagyis „a fű zöld” kijelentés akkor igaz, ha a fű zöld. De Grice nem áll itt meg a magyarázati láncban; tovább megy. Mondatainkkal nemcsak leírjuk a világot, de pszichológiai állapotainkat is mondatok formájában fogalmazzuk meg. Ez annak a klasszikus tételnek a megfogalmazása, miszerint tudásunk, vélekedéseink, hiteink propozicionálisak. A pszichológiai állapotaink és a világ közötti megfelelés a világot leíró igaz mondatok megfogalmazásában határozódik meg. A maga során pedig, amikor a világot a valóságnak megfelelően leíró igaz mondatokról beszélünk, akkor beszédünkben helyet kapnak a vélekedések és a más pszichológiai állapotokra való hivatkozások. Összefoglalásként tehát azt mondhatjuk, hogy a gondolkodás-valóság-nyelv hármas összefüggés bármely két kapcsolatáról beszélünk is, nem tehetjük ezt meg anélkül, hogy a hiányzó harmadik elemre ne hivatkoznánk.

Grice józan észre alapozott két elgondolása, úgy gondolom, igen jól megalapozza és magyarázza is a jelentésről vallott nézeteit. Grice számára alaptétel, hogy emberekként céljaink vannak. Ezeknek a céloknak az érdekében pedig hajlamosak vagyunk cselekedni. Egy másik alaptétele pedig az, hogy a dolgokról és a világról szerzett tapasztalatainkat megosztjuk másokkal; mindezt pedig ugyancsak a célok elérése motiválja. Azért osztjuk meg a tapasztalatainkat, mert a világ állapotában változást akarunk elérni, ebben a vállalkozásunkban pedig úgy tűnik, csak akkor járunk sikerrel, ha a világot a valóságnak megfelelően tudjuk leírni. Ebben segít a nyelv. Két megfontolásról van itt szó; az egyik egy teleológiai megfontolás (célkövető lények vagyunk), a másik pedig egy kettős korrespondencia: a gondolkodás és világ (valóság), illetve a világ és a nyelv közötti megfelelés.

Mind Grice, mind pedig Searle feltételezik a kettős korrespondenciát. Searle szerint a korrespondenciaelmélet az egyik következménye az általa vallott külső realizmusnak. A külső realizmus alap gondolatát így foglalhatnánk össze: létezik egy külső világ, és ez a világ független az elménktől. A korrespondenciaelmélet szerint a nyelv által férünk hozzá ehhez az objektív külső világhoz, oly módon, hogy kijelentéseket fogalmazzunk meg a világról. Azokat a kijelentéseket,

amelyek olyannak írják le a világot, amilyen az valójában, igaz kijelentéseknek mondjuk; azokat a kijelentéseket, amelyek a világot nem a valóságnak megfelelően írják le, hamis kijelentéseknek nevezzük. A gondolkodás történetében viszont az igaz és a hamis kijelentéseknek nincs egyforma jelentőségük; az igaz kijelentéseknek kitüntetett helyük van. Azért van kitüntetett helyük, mert azok ragadják meg a valóságot. Ha pedig figyelembe vesszük a Grice által tételezett teleológiai megfontolást, akkor azt kell mondanunk, hogy ha a világban változásokat akarunk elérni, ahhoz először tudnunk kell, hogy milyen a világ.

Arisztotelész a *Metafizikában* azt mondja, hogy „[m]inden embernek természete, hogy törekszik a tudásra”.¹⁰ Úgy tűnik tehát, hogy amikor tudományt művelünk, akkor Arisztotelész szerint nem teszünk mást, mint emberi természetünk ösztönzéseit követjük. Ilyenkor ok-okozati összefüggéseket tárunk fel; vizsgálódásainkban, illetve kérdéseink megfogalmazásában módszeresen járunk el; és mindezek eredményeként kijelentéseket fogalmazunk meg a vizsgált dolgokról, vagyis a világról. A tudomány kijelentései igaz kijelentések, vagyis olyanok, amelyek a világot olyannak írják le, amilyen. Amikor pedig tudományosan leírjuk a világot, azt mondjuk, tudjuk, hogy milyen az.

Ezek után megfogalmazhatjuk a tudomány(ok) ennek a dolgozatnak a szempontjából releváns körülbelüli meghatározását. A definíció a következőképpen hangzana: a tudomány nem más, mint igaz kijelentések egy bizonyos sorrendbe (magyarázati, illetve ok-okozati összefüggések mentén) megfogalmazott gyűjteménye. Jó példa itt erre a logika klasszikus szillogizmusa: „Minden ember halandó”; „Szókratész ember”; „Szókratész halandó”. Mindhárom esetben igaz kijelentésről van szó, és ezek egy bizonyos sorrendbe vannak helyezve. Ha a sorrendet felcserélnénk, már nem lenne érvényes a szillogizmus; például így: „Szókratész halandó”; „Szókratész ember”; „Minden ember halandó”. Ebben az esetben az immár konklúzióként feltüntetett „Minden ember halandó” nem következik érvényesen. De akkor is ez lenne a helyzet, ha a két premisszát mondjuk egy nap leforgása alatt különböző összefüggések nélkül mondanánk ki a nap különböző óráiban, tegyük fel négyóránként egy-egy mondatot. Az első szillogizmus érvényes. Ez azt jelenti, hogy a premisszákból helyesen következtettünk a konklúzióra, és a premisszáink igazak voltak. De a szillogizmus nemcsak érvényes, hanem meggyőző is. Vagy éppen amiatt lenne meggyőző, mert érvényes? A logikusoknak egyszerű válaszuk van a szillogizmus érvényességére vonatkozóan. Azt mondják, hogy azért érvényes, mert a fogalmak terjedelme közötti viszonyok érvényessé teszik azt; ez alatt pedig valami olyasmit értenek, hogy a premisszákból tényként elfogadott összefüggések garantálják a konklúzió által bemutatott összefüggések tényszerűségét.

Ezen a ponton két kérdésünk merülhet fel: 1. vajon a tények önmagukban meggyőzőek-e?, illetve 2. vajon a példaként felhozott szillogizmusról elmondott megjegyzések érvényesek-e az olyan típusú kijelentésekre, mint amilyen „a fű zöld” megnyilatkozás? A két kérdés megválaszolása szerintem összefügg. Egyrészt ha igaznak vesszük azt, hogy a fű zöld, akkor azt mondjuk, hogy tény az, hogy a fű zöld. Tényként ennek a verifikációja a percepció. Ahhoz, hogy eldöntsük, hogy tény-e az, hogy a fű zöld, csak meg kell nézni, hogy épp aktuálisan zöld-e a fű. Ha igen, akkor tény, hogy zöld.¹¹ Másrészt, ha azt akarjuk, hogy a magyarázati lánc (a szkeptikus kételyekkel szemben) véges legyen, akkor meg kell egyeznünk abban, hogy bizonyos, a világban fennálló

¹⁰ Arisztotelész: *Metafizika*. Szeged, 2002. 37. (980a)

¹¹ Vö. Bertrand Russell: *Ismeretség útján és leírás útján szerzett megismerés*. = Uő: *A filozófia alapproblémái*. Bp. 1991. 51–64.

összefüggéseket, azaz tényeket nem vitatunk; ennyiben a róluk szóló kijelentéseket igazaknak fogadjuk el (anélkül, hogy különösebb magyarázatot követelnénk), és ebben az értelemben ezeket a kijelentéseket meggyőzőeknek is tartjuk. Ez a megfontolás áll tulajdonképpen az igazság korrespondenciaelmélete háttérében.

Ezen a ponton két megfontolandó megjegyzésre hivatkozom az állítással kapcsolatosan. Az első Rom Harré nevéhez fűződik. Harré a meggyőzés és a manipulálás jelenségeinek a vizsgálata során jutott el ahhoz, hogy feltegye azt a kérdést, hogy hogyan győz meg a tudományos szöveg. A hagyományos elképzelés szétválasztotta a helyes gondolkodást (dialektika) az eredményes gondolkodástól (retorika). Az első esetben a meggyőző erőt a formában jelölték meg, a második esetben a szöveg tartalmi elemei közötti összefüggésben. Harré éppen amellet érvel, hogy ez az elképzelés mára megdőlt. Szerinte ahhoz, hogy a valóságnak inkább megfelelő elképzelésünk alakulhasson ki a tudományos szöveg létrejöttéről és meggyőző erejéről, fel kell adnunk két eddig elfogadott elképzelést. Az egyik elképzelés az, miszerint „van a tényeknek egy világosan azonosítható birodalma, amit, úgymond, a természeti világ kínál”,¹² és a másik, miszerint a tények/adatok „tisztán logikai összerendezése útján elmélet építhető fel”.¹³ A tudományos szövegek meggyőző ereje analógiák egymásba fonódásának az eredménye, állítja Harré. Kezdetben valami újat, ismeretlen hasonlítunk egy olyan dologhoz, amit már ismerünk. A hasonlóságokat egyértelműen tételezzük, a még nem ismert összefüggéseket és a különbségek magyarázatát a képzelőerőnkre bízunk; az tölti ki a magyarázati hézagokat. És van egy másik eljárás is, ami a tudományos szövegek sikerességét és meggyőző erejét garantálja. Ez abban áll, hogy a kutatók gyakran nem a kutatás elején fogalmazzák meg azt a problémát, amire a megoldást keresik, hanem egy már meglévő kutatási eredményre utólag fogalmaznak meg egy problémát, amire természetesen a már meglévő eredmény válaszként mutatható be.

A másik megfontolás, amelyre felhívom a figyelmet, Robert Brandom nevéhez fűződik. Brandom *Asszertálás*¹⁴ c. tanulmányában arra a kérdésre keresi a választ, hogy mit csinálunk mi akkor, amikor kijelentéseket fogalmazzunk meg. A kijelentések klasszikusnak számító elmélete, amelyet Frege *Fogalomírásából*¹⁵ eredeztetünk, kizárólag a szemantika terminusaiban meríti fel és tárgyalja a kérdést. Eszerint minden kijelentéshez vagy az igaz, vagy a hamis igazságértékek valamelyikét rendelhetjük, és ez azt feltételezi, hogy minden kijelentés esetében megadhatók azok az igazságfeltételek, amelyek mellett a kijelentést igaznak mondjuk. Az, hogy egy szillogizmus konklúzióját igaznak minősítjük, ennek az elképzelésnek a keretén belül csak annyit jelent, hogy a konklúzió igazságfeltétele részhalmaza a premisszák igazságfeltételeinek. Ezzel szemben Brandom Dewey és a kései Wittgenstein alapján a következtetések megfogalmazását és így a kijelentések (konklúziók) megfogalmazását is társadalmi gyakorlatként kezeli. Ebből a szempontból pedig a hangsúly elsősorban nem a mondat valósággal való megfelelésére kerül, hanem arra, hogy az asszercióink megfogalmazása összhangban legyen a közösség gyakorlatával. Ebben az értelemben az asszerció beszédaktusa egy társadalmilag létrehozott struktúrában, a felelősség és autoritás struktúrájában jelentkezik. Valamit kijelenteni így azonos lesz azzal, hogy elkötelezzük

¹² Rom Harré: *Meggyőzés és manipulálás*. = *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*. Szerk. Pléh Csaba – Siklaki István – Terestyéni Tamás. Bp. 2001. 631.

¹³ Uo. 631.

¹⁴ Robert Brandom: *Asserting*. *Nous*. Vol. 17. No. 4. 637–650.

¹⁵ Gottlob Frege: *Fogalomírás*. = *Uő: Logikai vizsgálódások*. Bp. 2000. 15–73.

magunkat az adott kijelentés mellett. Így ha például kijelentjük „a fű zöld” mondatot, akkor elkötelezzük magunkat mellette.

Az elköteleződés fogalma kulcsfontosságú. Ha elköteleződünk egy kijelentés igazsága mellett, ez azt jelenti, hogy jótállunk érte, és minden helyzetben, amikor ennek a kijelentésnek az igazságával kapcsolatosan kérdések merülnek fel, készek leszünk az eredeti kijelentésünket megvédeni. De ezzel nemcsak a kijelentésünket védjük meg, hanem egyúttal a kijelentés állításához való jogát is; igazoló felelősséget vállalunk a kijelentésünkért. A kijelentések megfogalmazásának társadalmi gyakorlatában igazoló felelősséget vállalni egy kijelentésért egyet jelent azzal, hogy másokat felhatalmazunk arra, hogy kijelentésünket kiindulópontként használva más kijelentéseket fogalmazzanak meg, vagyis, egy-egy következtetési folyamat során kijelentésünket premisszaként használják.

Térjünk ezek után vissza a kiinduló példánkhoz, „a fű zöld” kijelentéshez. Searle azt mondta, hogy elfogadható, ha egy beszélő valamit csak állít, de a hallgatóságot nem akarja meggyőzni arról, az viszont nem elfogadható, ha azt mondjuk, hogy a beszélő valami mellett érvel, de nem akarja meggyőzni a hallgatót arról, ami mellett érvel. Azt elég könnyen belátjuk, hogy Searlenek igaza van, ami a második esetet illeti, hiszen az érvelés aktusa eleve azt a szándékot feltételezi a beszélő részéről, hogy hallgatóságát meg akarja győzni arról, ami mellett érvel. Ha nem így lenne, akkor nem érvelne mellette. Az első eset viszont nem ilyen egyértelmű.

Vegyük sorra, hogy mit mondana Searle egy tetszőleges p propozíció (legyen ez jelen esetben „a fű zöld”) állításáról. Egyrészt azt mondja, hogy a beszélőnek bizonyítékai vannak arra nézve, hogy a fű zöld. Ezek valószínűleg olyan más állítások, amelyek alapján (magyarázat, ok-okozati összefüggés alapján) a beszélő úgy gondolja, hogy a fű zöld. Másrészt a beszélő úgy gondolja (valószínűleg az előbbi bizonyítékokként említett más kijelentések alapján), hogy a fű zöld. Ehhez hozzáadódik az, hogy a beszélő számára, de a hallgató számára sem egyértelmű, hogy a hallgató tudja, hogy a fű zöld; illetve a beszélő kezeskedik azért, hogy tény, hogy a fű zöld. (Itt az, hogy a beszélő kezeskedik azért, hogy tény, hogy a fű zöld, valószínűleg azt jelenti, hogy egy potenciálisan kérdéses szituációban igazoló felelősséggel viszonyul „a fű zöld” kijelentéshez, és kész annak igazságát megvédeni). Ezek után nem látom kellően erősnek Searle érvét akkor, amikor azt mondja, hogy megtörténhet, hogy a beszélő pusztán csak azt állítja, hogy a fű zöld, de erről nem akarja meggyőzni a hallgatót. Én ebben a helyzetben nagyjából két lehetőséget látok. Az első: a beszélő a hallgatót azért nem akarja meggyőzni arról, hogy a fű zöld, mert úgy gondolja, hogy a hallgatóban eleve fel sem merült annak a gyanúja, hogy ez ne így lenne; a hallgató eleve elhitte a beszélőnek azt, hogy a fű zöld. A második lehetőség pedig szorosan kapcsolódik az elsőhöz, és arra épül, hogy a beszélő azért nem akarja meggyőzni a hallgatót arról, hogy a fű zöld, mert a hallgató, ha nem is fogalmazta meg ezt explicit módon, tudja (hiszen ismeri az asszerció beszédaktusának a működését), hogy a mondat igazságának egy potenciális kétségbevonása esetén a beszélő még azelőtt, hogy kimondta volna „a fű zöld” mondatot, úgy gondolta, hogy alá tudná támasztani annak a mondatnak az igazságát, vagyis fel tudná sorolni azokat a más kijelentéseket, amelyek alapján ő arra a következtetésre jutott, hogy a fű zöld. Ezekre a más kijelentésekre, amelyek elfogadásán és belátásán nyugszik „a fű zöld” kijelentés igazsága, azt mondjuk, hogy alátámasztják, megalapozzák ez utóbbi kijelentést, illetve érvekként szolgálnak amellet, hogy a fű zöld.

Harré kapcsán láttuk, hogy a tények önmagukban nem meggyőzőek, a tényekről való beszéd az, ami meggyőz minket. Ebben az értelemben az érvelés mint a hallgató meggyőzésére irányuló

beszéd kijelentések jól elrendezett füzére, és valahányszor beszélünk, illetve beszéd közben kijelentéseket fogalmazunk meg, valamilyen formában arra törekszünk, hogy a hallgatóságból valamilyen hitet váltsunk ki.

Brandom kapcsán pedig azt láttuk, hogy kijelentéseinkért igazoló felelősséget vállalunk. Ez azt jelenti, hogy ha a kijelentésben mondottak igazságával kapcsolatban kérdések merülnek fel, egy bizonyítás segítségével készek vagyunk annak igazsága mellett érvelni, ennyiben készek vagyunk, hogy a hallgatóságból legalább azt a hitet váltsuk ki, hogy beszélőkként elhisszük azt, amit mondunk.

A dolgozat elején felmerült a kérdés, hogy vajon mit akar az a beszélő, aki pusztán megfogalmaz egy kijelentést, de nem akar meggyőzni. Úgy gondolom, hogy ha elfogadjuk a grice-i teleológiai megfontolást (céljaink vannak) és a korrespondenciaelméletet (a gondolkodás, a világ és a nyelv között bizonyos megfelelési viszony), és ezekhez hozzávesszük Harré (a szövegek nem a formájuk, hanem a tartalmi elemek egy bizonyos sorrendbe helyezése által győznek meg), illetve Brandom (kijelentéseink megtételekor igazoló felelősséget vállalunk) megfontolásait, akkor nem állíthatjuk nyugodt lelkiismerettel, hogy beszélőkként pusztán mondtunk valamit, de nem volt semmilyen szándékunk arra vonatkozólag, hogy a beszélőből egy bizonyos hitet váltsunk ki a kijelentés igazságára vonatkozóan. Potenciálisan minden kijelentés egy-egy érvelés konklúziója lehet, ennyiben el kell ismernünk olyan mondatok létezését is, amelyek alapján éppen arra a konklúzióra jutottunk és nem másra. Az a tény, hogy adott esetben készek vagyunk a hallgató tudomására hozni azon mondatok összességét, amelyek alapján egy bizonyos konklúzióra jutottunk, azt mutatja, hogy nem pusztán és esetlegesen fogalmazzuk meg kijelentéseinket, hanem egy bizonyos céllal. Kijelentéseink megfogalmazása azt mutatja, hogy célkövető lények vagyunk. Kijelentéseinket kérdéses helyzetekben alá tudjuk támasztani, érvelni tudunk azok igazsága mellett, ennyiben pedig kérdésessé válik az a megjegyzés, miszerint amikor beszélőkként pusztán kijelentünk valamit, akkor arról nem akarjuk meggyőzni a hallgatóságunkat.

A Remark about the Analysis of the Assertion

Keywords: assertion, meaning, argumentation, persuasion, John R. Searle, Paul Grice, Rom Harré, Robert Brandom

The basis of this article is the Searleian analysis of the illocutionary act of assertion. I try to sketch an alternative interpretation of the illocutionary act of assertion based on the arguments brought forward by John R. Searle, Paul Grice, Rom Harré, Robert Brandom. This possible interpretation might help us raise some questions about the Searleian interpretation.